

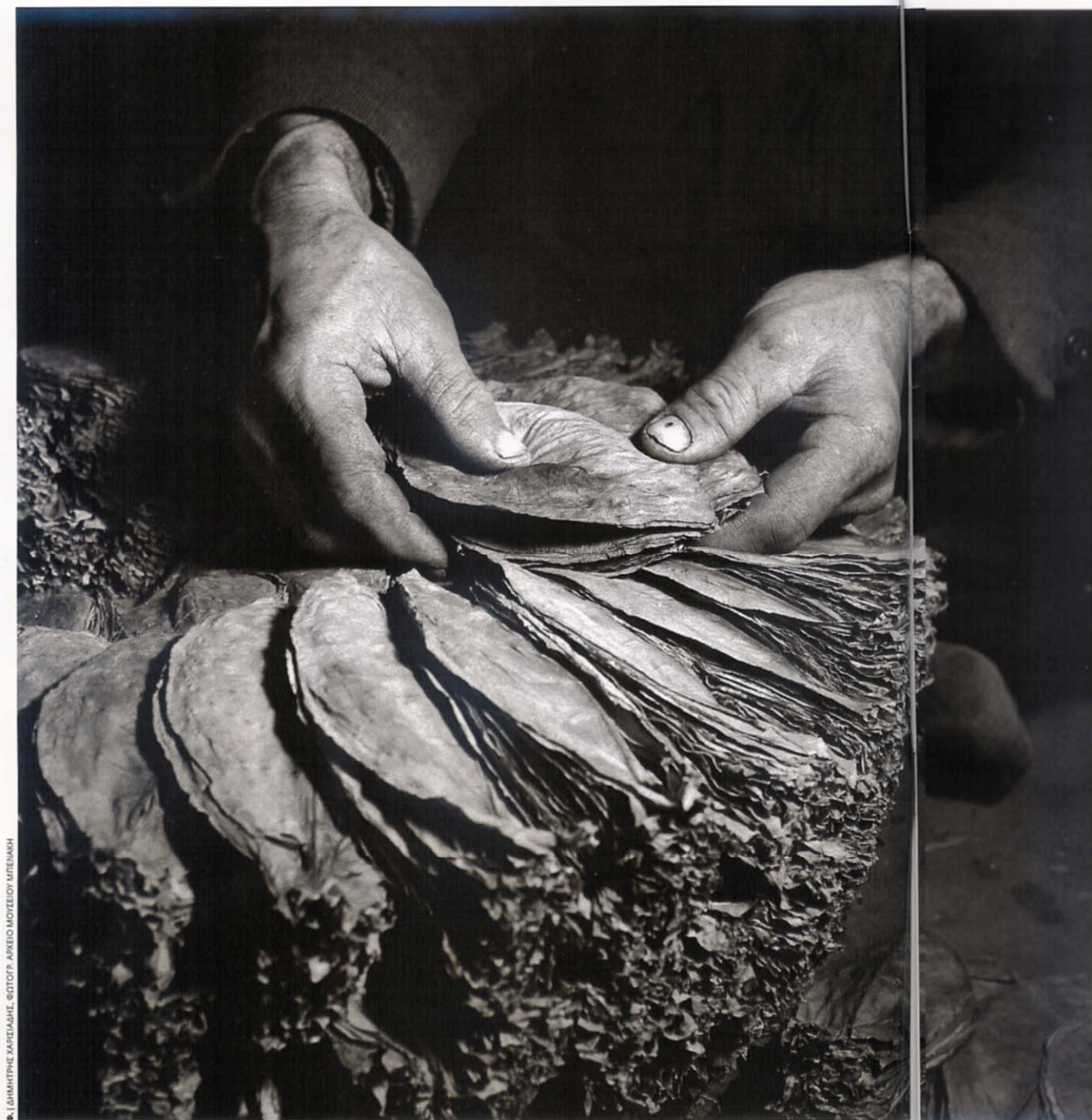
Η αγροτική τάξη δεν πάει στον Παράδεισο

Δεν παράγουμε τίποτα, εισάγουμε τα πάντα και ο «έλληνας αγρότης» κοντεύει να γίνει το πιο σύντομο ανέκδοτο. Να φταίει ο ίδιος; Οι κυβερνήσεις; Η Ευρώπη και οι επιδοτήσεις; Ο καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Αντώνης Μωυσιδής διερευνά τους λόγους και τις αιτίες για τα οποία η αγροτική τάξη απειλείται με ολική καταστροφή.

1032

ΕΨΙΛΟΝ 23.01.11

Φ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΡΙΣΙΑΔΗΣ, ΦΩΤΟΓΡ. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

Από τη μαζική έξοδο των αγροτών στις δύσκολες δεκαετίες του '50 και του '60 στα επαρχιακά σκυλάδικα και στα παρκαρισμένα ακριβά αυτοκίνητα της δεκαετίας της ευφορίας του '80. Από τις ευρωπαϊκές επιδοτήσεις στις καταλήψεις των εθνικών οδών. Από τις αθρόες εξαγωγές αγροτικών προϊόντων της δεκαετίας του '60 στις εξίσου αθρόες εισαγωγές σήμερα ακόμα και κρεμμυδιών. Κι ωστόσο, στις μέρες μας, ο πληθυσμός της ελληνικής υπαίθρου μένει στον τόπο του. Τα χωράφια, όμως, δεν συμφέρουν πια. Συμφέρουν μόνο στο βαθμό που καλλιεργούνται από τους νέους φτηνούς προλετάρους της γης από την Αλβανία, την Ινδία, τη Βουλγαρία. Και την ίδια στιγμή, ένα κύμα αστών, διωγμένο από την ανυπόφορη ζωή στις πόλεις, «μεταναστεύει» στα χωριά, αναζητώντας εκεί μια πιο ποιοτική και ειδυλλιακή ζωή. Που, όμως, δεν αποδεικνύεται πάντα τέτοια. Περίπλοκη η ελληνική επαρχία, όσο μια εξίσωση πολλών παραγόντων. Ζητήσαμε τη βοήθεια του καθηγητή Αγροτικής Κοινωνιολογίας Αντώνη Μωυσίδη. Με τόσες κρίσιμες παραδοχές, ανυπέρβλητα δεδομένα και ευμετάβλητες σταθερές, τελικά, οι κυβερνώντες θα πρέπει να αποφασίσουν. Με ποιους θα πάνε και ποιους θ' αφήσουν, ποιους θα στηρίξουν και ποιους θα εγκαταλείψουν...

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ | ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΡΗΓΟΡΗΣ (vangong@enet.gr)

ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ | ΑΠΟ ΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΡΙΣΙΑΔΗ, ΓΚΙΝΑΚΟΥ ΚΑΙ ΒΟΥΛΑΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ. ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΧΟΡΗΓΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

ΖΗΤΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΟ

Εξίσωση με πολλούς αγνώστους

«Ο πληθυσμός που ήρθε στη μεγάλη πόλη έφερε μαζί του την αγροτικότητα του, αξίες, συμπεριφορές, στάσεις ζωής της επαρχίας, δείχνοντας ότι δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να ξεπεράσει το “ανήκειν” στη συλλογικότητα της οικογένειας, της φάρας ή του χωριού του».

«Η μετανάστευση, εσωτερική ή εξωτερική, **απάλλαξε το σύστημα από τον κίνδυνο μιας κοινωνικής έκρηξης**. Λειτουργήσε στην επαρχία ως μια ασφαλιστική δικλείδα για την εξουσία, που διαφορετικά θα είχε να αντιμετωπίσει συγκρουσιακές καταστάσεις».

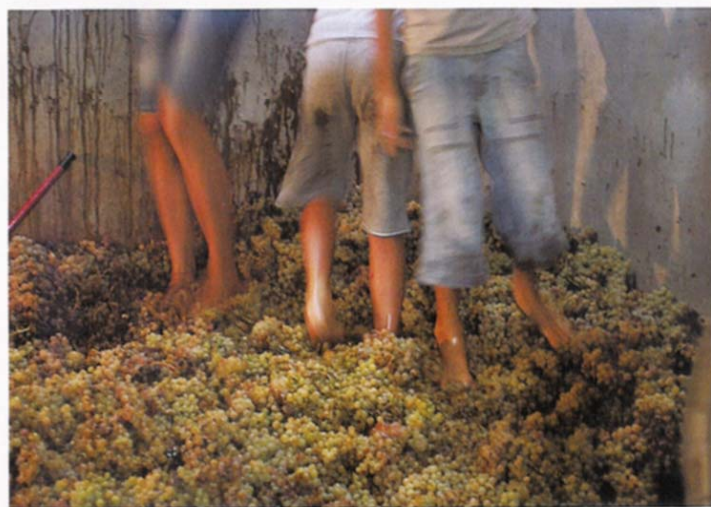
Ας πιάσουμε το νήμα λίγο μετά τον πόλεμο, τότε που ένας ολόκληρος κόσμος από την επαρχία, αν και γερά δεμμένος με τον τόπο του, αναγκάστηκε να τον εγκαταλείψει για την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη ή τη Γερμανία. Ήταν ο βίος του τόσο αβιώτος; «Πρέπει να λάβουμε υπόψη τη δεκαετία του '40, με τις τεράστιες καταστροφές τόσο στην παραγωγή όσο και στο ανθρώπινο δυναμικό από την Κατοχή και τον Εμφύλιο. Από τον εθνικό στρατό εξαναγκάστηκαν σε μαζική μετακίνηση από τα χωριά στις πόλεις τουλάχιστον 700.000 άνθρωποι και μαζί μ' αυτούς θα πρέπει να προσθέσουμε τους χιλιάδες αντάρτες που διέφυγαν στο εξωτερικό. Η χώρα και ο αγροτικός κόσμος στη δεκαετία του '50 βγήκαν βαθιά τραυματισμένοι. Αν συνυπολογίσουμε και την αγροτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου (που οι αγρότες έγιναν μεν ιδιοκτήτες, πολύ μικρών όμως κλήρων, η παραγωγή των οποίων μόλις που αρκούσε για την αυτοκατανάλωση), αντιλαμβάνεται κανείς ότι η κατάσταση στην ύπαιθρο είχε το χαρακτήρα ανθρωπιστικής κρίσης».

Οι αγρότες, πάντως, φαίνεται να αντιστάθηκαν σθεναρά στην προλεταριοποίησή τους. Ακόμα και αυτοί που έφυγαν για τα εργοστάσια της Γερμανίας είχαν μια στρατηγική: με αιματηρές οικονομίες να απαλλαγούν στο τέλος από τη μισθωτή σκλαβιά στις φάμπρικες. «Όταν ξεκινούσαν από τα χωριά τους οι αγρότες για τη Γερμανία έφευγαν με το όνειρο να γυρίσουν σε τρία-τέσσερα χρόνια μ' ένα κομμάδι για ένα τρακτέρ και ένα σπίτι. Οι περισσότεροι το πετύχανε ύστερα από τριάντα χρόνια. Προτίμησαν, όμως, να πάρουν διαμερίσματα στην πόλη, να ανοίξουν μια μικρή επιχείρηση, να πάρουν ένα ταξί. Δεν ξαναγυρνάς εύκολα στην αγροτική παραγωγή. Ουσιαστικά, έγιναν μικροαστοί, ενισχύοντας κυρίως το αστικό εισόδημα και όχι τον αγροτικό χώρο».

Όσοι έφτασαν στην Αθήνα, μαζί με τη φτώχεια τους, κουβάλησαν και την επαρχιώτικη ταυτότητά τους. Τι έφερε αυτή η ώσμωση με την πόλη; «Κυκλοφορείς στην Αθήνα και βλέπεις παντού τους λεγόμενους εθνοτοπικούς συλλόγους ή μαγαζιά και καφενεία με επηραφές του τύπου "Η ωραία

© J. PETROS GANNANOURIS/AMP PHOTO

© J. FERAIWOL/AGENCE

Ξανέμια στα αλώνι, πάτημα σταφυλιών, όργωμα στο χωράφι με το παίδεο ακόμα άροτρο. Η κατεστραμμένη από την Κατοχή και τον Εμφύλιο Ελλάδα έδινε καθημερινό αγώνα επιβίωσης με πρωτόγονο μέσο. Και όμως, το ποσοστό συμμετοχής της αξίας των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων στο σύνολο των εξαγωγών της χώρας ανερχόταν το 1961 στο 81%! Ποσοστό που στις μέρες μας έχει αναστραφεί πλήρως.

ΖΗΤΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΟ: Εξίσωση με πολλούς αγνώστους

© J. BOYVA PAPADANINOU/FOOTR. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΤΕΝΑΝΗ

«Η πολιτική της Ε.Ε. να μετατρέψει τις επιχορηγήσεις σε **επιδόματα πρόνοιας**, κάτι που ουσιαστικά **σημαίνει αποσύνδεση των επιδοτήσεων από την παραγωγή**, είναι κάτι με το οποίο διαφωνώ, γιατί πιστεύω **ότι θα αποσθρώσει την παραγωγική μας βάση**».

Από τις ζωοπανηγύρεις του '60 στις αγροτικές κινητοποιήσεις. Τι μεσολάβησε; Ο εκσυγχρονισμός - δηλαδή, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, που περιλάμβανε αύξηση και βελτίωση της παραγωγικότητας, αλλά και «αποβολή» του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού στον Καϊάδα της μετανάστευσης. Από το 1981 άρχισαν να εισρέουν και οι επιδοτήσεις από την ΕΟΚ, εξασφαλίζοντας το αγροτικό εισόδημα με εύσχημο -αλλά και έωλο, όπως αποδεικνύεται σήμερα- τρόπο.

ΖΗΤΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΟ: *Εξίσωση με πολλούς αγνώστους*

Επεξεργασία της ελιάς στη δεκαετία του '50. Σήμερα καταφέραμε ακόμα κι αυτό: να εξαγάμε χύμα λάδι στην Ιταλία, η οποία το τυποποιεί και το εξάγει σε όλο τον κόσμο. Νέοι παραγωγοί προσπαθούν να απαντήσουν στα μηνύματα των καιρών, παλεύοντας -μόνοι και αβοήθητοι- να βελτιώσουν ποιοτικά την παραγωγή, να ανακαλύψουν τις βασικές αρχές του μάρκετινγκ, να βρουν νέες αγορές. Τιποτε, όμως, πιο δύσκολο.

ΖΗΤΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΟ: *Εξίσωση με πολλούς αγνώστους*

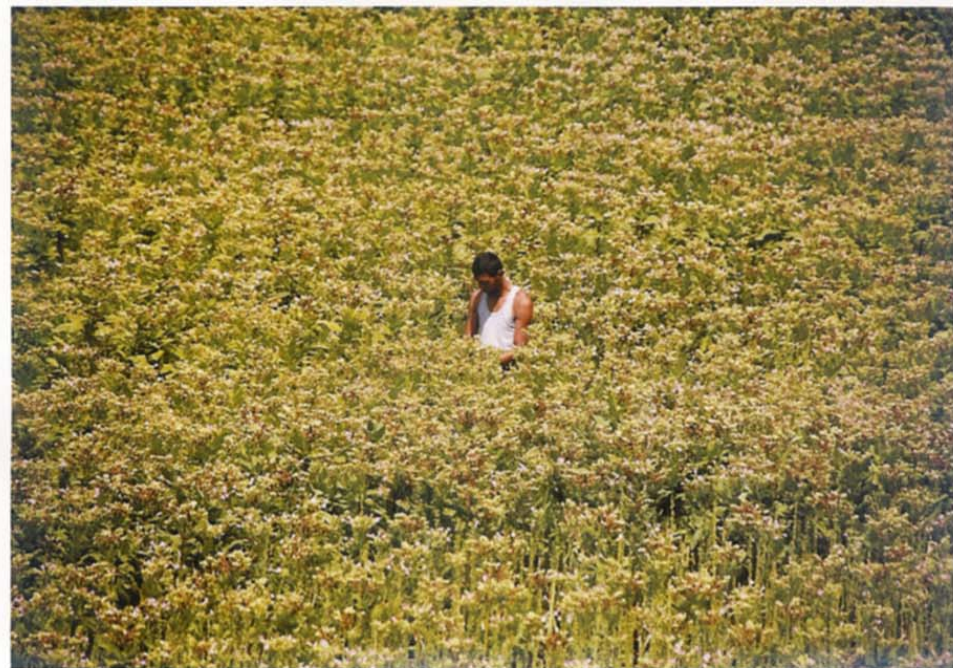
Ηπειρος, "Η ωραία Κρήτη" κ.λπ. Είναι ένα χαρακτηριστικό που δεν το βλέπεις ίσως πουθενά αλλού στον κόσμο. Ακόμα και σήμερα η Αθήνα παραμένει σε μεγάλο βαθμό αγροτική, που σημαίνει ότι όλος αυτός ο πληθυσμός κουβιάζει στη μεγάλη πόλη την αγροτική ζωή της επαρχίας, δείχνοντας ότι δεν μπόρεσε ή και δεν θέλησε να ξεπεράσει το "αήκειν" στη συλλογικότητα της οικογένειας, της φάρμας ή του χωριού του, ανθιστάμενος με αυτόν τον τρόπο στο ξεριζώμα από τον τόπο του στην απρόσβλητη πόλη».

Αυτή η συμπεριφορά έχει να κάνει με το πνεύμα του κοινοτισμού που έφερε μαζί

του από την ελληνική επαρχία; Και, από πολιτική άποψη, ήταν ο κοινοτισμός μια στρατηγική σχετικής αυτονομίας από την κεντρική εξουσία; «Στον ελλαδικό χώρο υπήρχε όντως μια έννοια κοινοτισμού, του οποίου τις ρίζες θα πρέπει να αναζητήσουμε στο φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σταδιακά, οι κοινότητες αυτές έρχονται σε αντίθεση με κάθε κεντρική εξουσία. Να θυμίσουμε εδώ ότι οι τοπάρχες αυτών των κοινωνιών βρίσκονται πίσω από τη δολοφονία του Καποδίστρια. Στο επίπεδο της εξουσίας αναπτύχθηκε ο τοπαρχισμός, με αποτέλεσμα οι τοπικές κοινότητες που εκφράζονται από τον τοπάρχη, βουλευτή ή υπουργό να βλέπουν το κράτος κάθε

φορά ως χώρο άντλησης πλεονεκτημάτων (ρουσφετιών, διορισμών) ή ως φοροεισπράκτορα. Η Ελλάδα, ίσαμε τις αρχές του 20ού αιώνα, είναι μια καθυστερημένη αγροτική χώρα, δίχως σαφώς διαμορφωμένες κοινωνικές τάξεις και χωρίς τους απαραίτητους αστικούς θεσμούς. Το κράτος φαίνεται στους πολίτες απόμακρο και εχθρικό. Η μόνη πραγματική εξουσία που αναγνωρίζουν είναι αυτή των εκπροσώπων της τοπικής συλλογικότητάς τους».

Αυτή η κοινωνική οργάνωση, ωστόσο, φαίνεται τελείως ξένη από τις βασικές αρχές του μοντέλου της ευρωπαϊκής αστικής δημοκρατίας, πάνω στο οποίο όμας

«**Η εικόνα της επαρχίας των σκυλάδικων δεν είναι σωστή. Μεταξύ '81-91, της δεκαετίας της ευφορίας, το ποσοστό των απασχολούμενων στην αγροτική παραγωγή μειώνεται κατά 27%, όσο και στο αποκορύφωμα της μεγάλης μετανάστευσης, τη δεκαετία '61-71**».

Ξεκίνησε να δομείται το νεότερο ελληνικό κράτος. «Στην ελληνική κοινωνία ουδέποτε διαμορφώθηκε αυτό που ξεκίνησε σταδιακά από τον 12ο αιώνα στην Ευρώπη: η διαμόρφωση μιας βιομηχανικής αστικής τάξης, μιας εργατικής τάξης, μιας ενδιάμεσης τάξης, οι οποίες μέσα από σκληρές, αιματηρές συγκρούσεις αναζητούσαν μορφές συναίνεσης, για να καταλήξουν στο κοινωνικό συμβόλαιο, τον αστικό κοινοβουλευτισμό. Όλα αυτά ήταν δύσκολο να λειτουργήσουν σε ένα νεοσύστατο κράτος που δεν είχε τις ανάλογες δομές. Μόλις το 1909 κάποιος νέος αξιωματικός ζητούν τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Οπου εκσυγχρονισμός σήμαινε την απομίμηση του δυτικού βιομηχανικού προ-

τύπου. Μόνο που ούτε οι κοινωνικές ούτε οι παραγωγικές δομές της χώρας προσφέρονταν για κάτι τέτοιο».

Συνεπώς, το νεότερο ελληνικό κράτος δομήθηκε πάνω σε λάθος πολιτικό μοντέλο; «Αυτό είναι ένα καλό ερώτημα. Στην Ελλάδα αυτός, πιστεύω, ήταν ο λόγος που μέχρι και το τέλος της χούντας η χώρα ήταν έρμαιο των διεργασιών που συνέβαιναν στα επίπεδα της άρχουσας τάξης».

Ξεριζωμένοι από την επαρχία και αριστοκράτες στο φρόνημα. Μέχρι τη Μεταπολίτευση τουλάχιστον, από την άποψη της καθημερινής επιβίωσης, ήταν η «λάθος» ε-

πιλογή; «Υπ' αυτήν την έννοια βεβαίως και ήταν "λάθος". Προφανώς, δεν ήταν λάθος με την έννοια ότι οι άνθρωποι υπερασπιζόνταν αυτό που πίστευαν, γι' αυτό και πλήρως ακριβά για τα "πιστεύω" τους μέχρι και το τέλος της χούντας. Πόσω μάλλον οι αγροτικοί πληθυσμοί, που παρέμειναν απομονωμένοι στην ύπαιθρο. Ήταν έρμαιο της χωροφυλακής, του κάθε εκπροσώπου της εξουσίας, που έλεγχε και τις πιο απλές πτυχές της καθημερινής ζωής στην επαρχία. Η μετανάστευση, εσωτερική και εξωτερική, απάλλαξε το σύστημα από τον κίνδυνο μιας κοινωνικής έκρηξης. Δεν είναι τυχαίο ότι το ηλικιακά πιο νεαρό, ζωντανό, δημιουργικό και δυναμει κανιστόμο τμήμα του αγροτικού πληθυσμού

© | ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΔΩΛΗΣ, ΦΩΤΟΓΡ. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΙΤΣΙΚΗ

Από θερίστριες στα αλώνια, υπηρέτριες στα αστικά σαλόνια της πόλης. Από αγρότες με μικρό και στελέεφορο κλήρο, σικοδόμοι, θυρωροί, τσαγκάρδες στην πόλη ή εργάτες στη Γερμανία. Αυτή ήταν η κλασική διαδρομή για 1,5 εκατ. αγρότες στα χρόνια της μεγάλης εξόδου από την ύπαιθρο. Σήμερα παραμένουν μεν στον τόπο τους, προσπαθώντας όμως να τα φέρουν βόλτα με χιλίες δυο δουλειές. «Πολυασασκόλησ» λέγεται όρος, πίσω από τον οποίο κρύβεται η εξάρθρωση μιας σημαντικής για τη χώρα παραγωγικής διαδικασίας, της αγροτικής.

© | ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΔΟΜΕΝΙΚΟΣ

«Η εργασία των μεταναστών είναι καθοριστική στον αγροτικό τομέα· χωρίς αυτούς δεν θα υπήρχε ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής. Τα φτηνά μεροκάματα δεν είναι προϋπόθεση. Η καλή οργάνωση ρίχνει το κόστος παραγωγής. Ομως, η οργάνωση και ο εκσυγχρονισμός της αγροτικής παραγωγής ήταν ένα σημαντικό έλλειμμα στη χώρα μας».

ΖΗΤΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΟ: Εξίσωση με πολλούς αγνώστους

© | ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΔΩΛΗΣ, ΦΩΤΟΓΡ. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΙΤΣΙΚΗ

προτίμησε την έξοδο διαφυγής από τον τόπο του. Η μετανάστευση λειτούργησε στην επαρχία ως ασφαλιστική δικλείδα για την εξουσία – που, διαφορετικά, θα είχε να αντιμετωπίσει συγκρουσιακές καταστάσεις. Αλλά εκείνο το προοδευτικό κομμάτι των αγροτών –οι οποίοι, ζώντας στο ημίφως της δημοκρατίας, είδαν στη μετανάστευση μια διέξοδο από την οικονομική και πολιτική καταπίεση– μετέφερε το αίτημα της χειραφέτησής του στη μεγάλη πόλη, την Αθήνα.

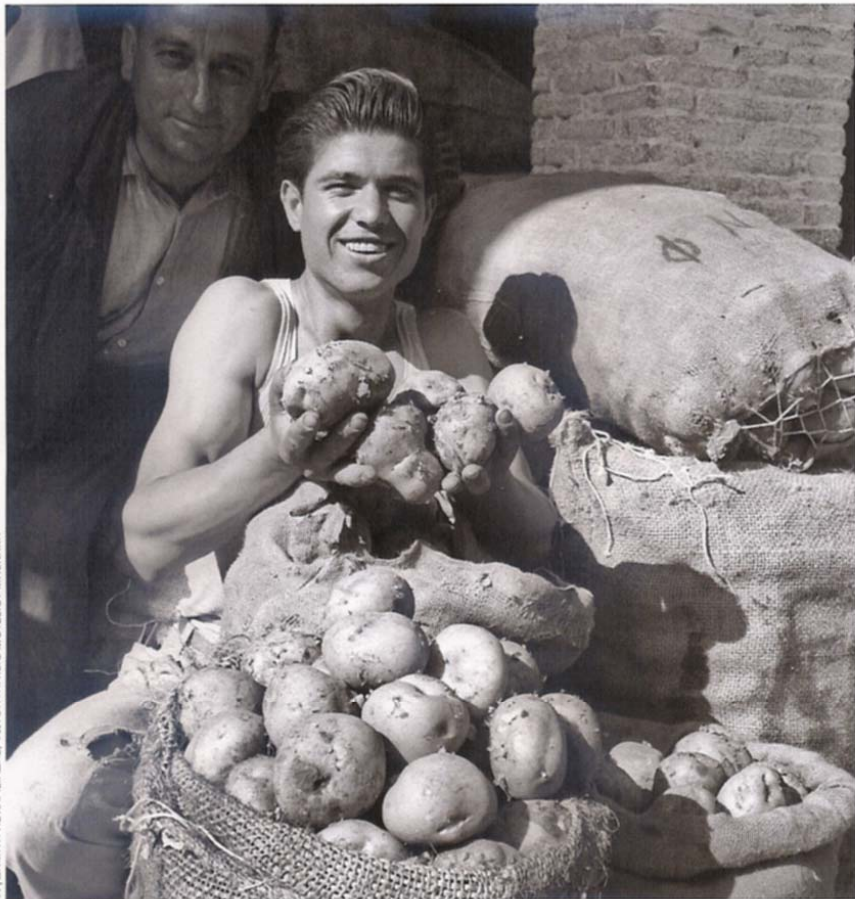
«Οι άνθρωποι που βγήκαν στη δεκαετία του 1960 στους δρόμους διεκδικώντας δικαιώματα, την καλύτερευση της ζωής τους, δεν ήταν μόνο οι αστοί της πόλης, αλλά και οι επαρχιώτες που συγχρωτίστηκαν μαζί τους. Και πώς απάντησε το σύστημα στην πίεση; Με τη δικτατορία».

Όστόσο, η ζωή στην ελληνική επαρχία φαίνεται να βελτιώνεται μετά τη Μεταπολίτευση και ιδίως με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ... «Είναι πολύ σημαντικό να δούμε τι συνέβη στη χώρα από το '74 μέχρι το '81. Ο κόσμος τότε ριζοσπαστικοποιείται, κυρίως στις πόλεις – γιατί η επαρχία παραμένει βουβή, φοβισμένη. Συντηρητική όπως είναι, απλώς περιμένει. Το ΠΑΣΟΚ έρχεται στην εξουσία πάνω σ' αυτό ακριβώς το μεγάλο κύμα του ριζοσπαστισμού ενός κόσμου που για δεκαετίες ζούσε καταπιεσμένος στο περιθώριο, προσφέροντάς του το έως τότε αδιανόητο: πολιτική ελευθερία, χειραφέτηση από την καταπίεση, πρόσβαση στην εξουσία. Σε ό,τι αφορά τον αγροτικό χώρο συμπίπτει η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, οι πολιτικές

της οποίας για τα αγροτικά προϊόντα σημαίνουν αύξηση του εισοδήματος».

Ηταν τότε σημαντική η ελληνική αγροτική παραγωγή; «Ηδη από τη δεκαετία του '60 η μηχανή στον αγροτικό τομέα έχει πάρει μπρος. Η μαζική μετανάστευση 1,5 εκατ. αγροτών από την ύπαιθρο διευκολύνει την επιβίωση όσων παρέμειναν σ' αυτήν. Παράλληλα, ο αγροτικός τομέας σταδιακά εκσυγχρονίζεται, εκχρηματίζεται, εμπορευματοποιείται. Δείτε μερικούς αριθμούς: 5 χιλιάδες τρακτέρ το 1951, 23 χιλιάδες το 1963, 67 χιλιάδες το 1971. Αντίστοιχα, αυξάνεται και η χρήση λιπασμάτων.

«Το 1961 το 80% του συνόλου των εξαγωγών της χώρας ήταν αγροτικά προϊόντα και μόλις το 20% των εισαγωγών ήταν αγροτικά.

6. | ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΥΔΑΛΗΣ, ΦΩΤΟΓΡ. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΙΤΕΝΑΚΗΣ

Φθαιές φτηνές πατάτες σε κάποια γειτονιά της Αθήνας του '50. Στις μέρες μας οι πατάτες μπορεί να είναι από την Αίγυπτο, τα κρεμμύδια από την Τουρκία, τα φασόλια από τη Λατινική Αμερική. Η παγκοσμιοποίηση φέρνει στη χώρα φτηνά αγροτικά προϊόντα από κάθε σημείο του πλανήτη, όπου τα σχεδόν τζάμπα εργατικά κάνουν τις τιμές τους αυξανόμενες. Είναι γύρισε το άλλοτε θετικό αγροτικό ισοζύγιο σε αρνητικό, υπολογιζόμενο για το 2008 σε -2.684 εκατ. ευρώ!

ΖΗΤΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΟ: Εξίσωση με πολλούς αγνώστους

«Η απροθυμία των ελληνικών κυβερνήσεων να εξασφαλίσουν τη διατροφική αυτάρκεια του πληθυσμού της χώρας σε στοιχειώδη τουλάχιστον αγροτικά προϊόντα προς χάριν των συγκυριακά χαμηλών τιμών της διεθνούς αγοράς ενέχει τον κίνδυνο να ζήσουμε μian απρόβλεπτη ομηρία».

ρος του αγροτικού της εισοδήματος), αλλά και από το συνδυασμό άλλων δραστηριοτήτων».

Δηλαδή, οι περίφημες ευρωπαϊκές επιδοτήσεις των αγροτικών προϊόντων δεν ωφέλησαν την αγροτική ανάπτυξη της χώρας; «Υπάρχει ένας ισχυρισμός που λέει ότι η πολιτική των επιδοτήσεων καθυστέρησε την αγροτική ανάπτυξη, με την έννοια ότι δεν έκανε ανταγωνιστικούς τους παραγωγούς, αφού δεν είχαν κίνητρα για την οργανωτική και τεχνολογική βελτίωση της παραγωγής τους. Αυτό δεν είναι ακριβές. Με την επιδοματική και δασμολογική πολιτική της η Ευρώπη προσέβαλε να αναλλάξει τους αγρότες από τον διεθνή ανταγωνισμό και παράλληλα να εξασφαλίσει επάρκεια αγροτικών προϊόντων στο εσωτερικό της. Πράγμα που πέτυχε – τόσο καλά, όμως, που η παραγωγή άρχισε να γίνεται ασύμφορα πλεονασματική. Ετσι, ιδίως από τη δεκαετία του '80, μιλώντας για το περίφημο πλαφόν παραγωγής με τον κανόνα της συνυπευθυνότητας, που σήμαινε ότι κάθε χώρα-μέλος είχε δικαίωμα συγκεκριμένης ποσότητας παραγωγής – που, αν την υπερέβαινε, την πλήρωνε. Αυτό ακριβώς συνέβη με το ελληνικό βαμβάκι, στη συνέχεια και με άλλα προϊόντα, και τότε είναι που (στα μέσα της δεκαετίας του '90) βγήκαν οι αγρότες στους δρόμους».

Ηταν ευθύνη τους η υπερπαραγωγή βαμβάκιου; «Ενώ από τα τέλη του 1980 ήταν γνωστό ότι υπήρχε υπερπαραγωγή βαμβάκιου, το ελληνικό κράτος – για δικούς του λόγους – έκανε ότι δεν έβλεπε. Ποιοι ήταν οι λόγοι; Σας διαβάζω (από άρθρο μου το 2001) τι έλεγε υπουργός Γεωργίας της εποχής: «Το βαμβάκι κατέχει την πρώτη θέση στην εισροή κοινοτικών επιδοτήσεων και είναι θεμιτή προσπάθεια της χώρας μας και των αγροτών μας να μεγιστοποιήσουν τις εισροές των κοινοτικών

επιδοτήσεων». Τι βλέπουμε; Το κράτος να συμπεριφέρεται στην πλεονασματική παραγωγή, προκειμένου να αντλεί στα ταμεία του συνάλλαγμα, σε ECU τότε. Και όταν η Ευρώπη είπε «εδώ», τότε το κράτος επέρριψε την ευθύνη για την πλεονασματική παραγωγή στους ίδιους τους αγρότες – οι οποίοι στο μεταξύ είχαν χρεωθεί στις τράπεζες για να αγοράσουν τον απαραίτητο εξοπλισμό, προκειμένου να καλλιεργήσουν το βαμβάκι όπως τους υποδείκνυε το κράτος».

Αρα, η αγροτική πολιτική της Ε.Ε. δεν ωφέλησε και τόσο την ελληνική ύπαιθρο. «Τα νούμερα από το 1981 της συνολικής Κοινής Αγροτικής Πολιτικής μάς δείχνουν ότι μόλις το 20% των χρημάτων έρχονται στο νότο, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό καταλήγει στις χώρες της Β. Ευρώπης. Και από αυτό το ποσοστό, το 80% καταλήγει στις μεγάλες εκμεταλλεύσεις και τις βιομηχανίες και ένα μόλις 20% μοιράζεται στους αγρότες. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι το ποσοστό εκείνων που στη δεκαετία του '80 εγκατέλειψαν το αγροτικό επάγγελμα στην Ελλάδα είναι σχεδόν ίσο με το ποσοστό της αιχμής του μεγάλου μεταναστευτικού ρεύματος στη δεκαετία του '60. Βέβαια, τα κονδύλια που ήρθαν στον αγροτικό χώρο, ιδίως στη δεκαετία του '80, σε πάρα πολλές περιπτώσεις δεν χρησιμοποιήθηκαν για τη βελτίωση της παραγωγής, για τον απλούστατο λόγο ότι ο αγροτικός πληθυσμός προερχόταν από ένα πολύ φτωχό βιοτικό επίπεδο. Ερευνες στη δεκαετία του '80 έδειξαν ότι το μέσο αγροτικό εισόδημα ήταν λιγότερο από το μισό του μέσου εισοδήματος στην πόλη. «Πώς να κατηγορηθείς αυτόν τον κόσμο ότι τα λίγα εστώ χρήματα που πήρε δεν τα χρησιμοποίησε για να επενδύσει στο μέλλον του, αλλά προτίμησε να βελτιώσει το τόσο στερημένο παρόν του, στρεφόμενος στην κατανάλωση – πράγμα που πρέπει να παρατηρή-

σουμε ότι ωφέλησε πολύ περισσότερο και από τους αγρότες τα αστικά επαγγέλματα που δομηθήκαν γύρω από αυτούς;»

Ετσι φτάσαμε σήμερα να εισάγουμε ακόμα και πατάτες, κρεμμύδια, φρούτα από το εξωτερικό... «Σήμερα πλέον εισάγουμε τα πάντα. Ακόμα και φασόλια στη χώρα της φασολάδας. Και εξάγουμε χύμα λάδι στην Ιταλία, που το τυποποιεί και το πουλάει σαν δικό της. Από τη στιγμή που ο αιγύπτιος ή ο χιλιανός ή ο κινέζος αγρότης ζει με 1 ευρώ την ημέρα, είναι εύλογο το προϊόν της παραγωγής του να είναι πολύ πιο φτηνό από εκείνο του έλληνα αγρότη, που χρειάζεται, αν πούμε, 20 ευρώ την ημέρα. Κατά καιρούς, βέβαια, έχει διατυπωθεί η άποψη που λέει, «Γιατί όχι; Αν είναι πιο φτηνά τα αγροτικά προϊόντα στο εξωτερικό, να τα φέρνουμε από κει!».

«Κατά την άποψη μου, όμως, αυτό είναι λάθος και έγινε εμφανές πριν από δύο χρόνια, κατά τη διεθνή κρίση παραγωγής στα σιτηρά και το ρύζι. Αν λάβουμε υπόψη μας και τους πολυεθνικούς γίγαντες που ελέγχουν τις αγορές τροφίμων και αγροτικών προϊόντων, ακόμα και των σπόρων, και οι οποίοι προαγοράζουν στα χρηματιστήρια την παραγωγή ολόκληρων κρατών, νομίζω ότι είναι επιτακτικό καθήκον για την Ελλάδα να διατηρήσει ένα μίνιμουμ αγροτικής παραγωγής προκειμένου να εξασφαλίσει τις διατροφικές ανάγκες του πληθυσμού. Συνεπώς, είναι απαραίτητο το κράτος να στηρίξει την αγροτική παραγωγή, η οποία, χωρίς κάποια πολιτική επιδοτήσεων, είναι καταδικασμένη. Προσθέστε σ' αυτό και έναν αγροτικό πληθυσμό που γερνάει, τους νέους που απομακρύνονται από τη σκληρή ζωή στο χωράφι, τη γενεοκοπή οικονομική δυσπραγία της χώρας και την αναμικτή βιομηχανική της ανάπτυξη και έχετε ήδη το περίγραμμα ενός προβλήματος που δημιουργεί ένα άκρως δυσοίονο μέλλον για τη χώρα».

Το παράδοξο είναι ότι αυτή η σχέση αλλάζει ριζικά με την ένταξη μας στην ΕΟΚ, οπότε υποχρεωνόμαστε να εισάγουμε από τις χώρες της Ευρώπης ό,τι μας έλειπε από τα αγροτικά προϊόντα – κυρίως κρέας, που ήταν μάλιστα ακριβότερο από τις εκτός ΕΟΚ χώρες, καθώς και γαλακτομικά προϊόντα. Φτάσαμε έτσι το 2008 να έχουμε ελλειμματικό εξωτερικό εμπορικό ισοζύγιο στα αγροτικά προϊόντα, που έφτασε περί τα 2,9 δισ. ευρώ».

Παρ' όλ' αυτά, η επαρχία φαίνεται να ευημερεί. «Έχει διαμορφωθεί μια εικόνα της επαρχίας των σκυλάδικων και των ακριβίων αυτοκινήτων. Αλλά, αν μιλήσουμε με αριθμούς, η εικόνα αυτή δεν είναι καθόλου ουσιαστική. Σκεφτείτε ότι στη δεκαετία της ευφορίας '81-91 το ποσοστό των απασχολούμενων στην αγρο-

τική παραγωγή μειώνεται κατά 27%, σχεδόν όσο στο αποκορύφωμα της μεγάλης μεταμόστευσης της δεκαετίας '61-71».

Η μείωση των απασχολούμενων στη γεωργία, όμως, δεν είναι ένας δείκτης αγροτικής ανάπτυξης; «Ναι, υπό την προϋπόθεση ότι η γενικότερη ανάπτυξη της οικονομίας παράγει νέες θέσεις εργασίας, ώστε να απορροφηθεί ο πληθυσμός που εγκαταλείπει τα χωράφια. Διαφορετικά, δημιουργείται νέα φτώχεια και ανεργία. Με το ξέσπασμα της πετρελαϊκής κρίσης του '70 αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα μαζικής ανεργίας στις πόλεις της Ευρώπης, αλλά και στην Αθήνα.

«Αυτό σήμαινε το τέλος της μετανάστευσης των αγροτών ως διεξόδου από τη φτώχεια τους. Γι' αυτό και από το 1981 παρατη-

ρούμε, παρά τα προβλήματα, σταθεροποίηση του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο. Είναι τότε που η Ευρώπη επινοεί την πολιτική της πολυαπασχόλησης των αγροτών, που με διάφορα χρηματοδοτικά προγράμματα ευνοεί την περιφερειακή ανάπτυξη, υποστηρίζοντας επιχειρήσεις τοπικής ανάπτυξης, αγροτουρισμό κ.λπ., με στόχο να ανακόψει το ρεύμα προς τις πόλεις της ανεργίας και, από την άλλη, να προλάβει το ενδεχόμενο διαμόρφωσης συγκρουσιακών συνθηκών στην επαρχία.

«Ο αγροτικός χώρος στο εξής δεν είναι μόνο τόπος γεωργικής παραγωγής, αλλά και αναψυχής και παροχής διαφόρων υπηρεσιών – και η αγροτική οικογένεια, αναδιатάσσοντας τις στρατηγικές της και τη διαθέσιμη εργατική δύναμη, επιχειρεί να επιβιώσει όχι μόνο από τη γεωργία (που στο εξής θα αποτελεί μεί-

Υπάρχουν, όμως, οι μετανάστες που έχουν δώσει το φιλί της ζωής στην ελληνική γεωργία. «Η εργασία των μεταναστών στον αγροτικό τομέα είναι καθοριστική, αφού χωρίς αυτούς ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής δεν θα γινόταν ποτέ».

Υπό την προϋπόθεση, όμως, να είναι φτηνοί... «Όχι απαραίτητα. Με την καλή οργάνωση παραγωγής το κόστος μικραίνει. Αλλά η οργάνωση και ο εκσυγχρονισμός της αγροτικής παραγωγής, ένα σημαντικό έλλειμμα στη χώρα μας, προϋποθέτει μια ισχυρή βιομηχανική τάξη – που η Ελλάδα δεν διαθέτει».

Οι χιλιάδες μετανάστες της επαρχίας δεν θα διεκδικήσουν κάποια στιγμή τη χειραφέτησή τους; «Έχουν ήδη σημειωθεί τέτοιες κινητοποιήσεις, ιδίως από Αλβανούς, που συνειδητοποιούν την ανάγκη βελτίωσης και της δικής τους ζωής. Την ίδια στιγμή, όμως, μια σειρά χωριά ξαναζωντανεύουν με την οριστική εγκατάσταση κυρίως Αλβανών με τις οικογένειές τους. Στο βαθμό που, τόσο από το κράτος όσο και από τις τοπικές κοινωνίες, οι μετανάστες που εργάζονται στη γεωργική παραγωγή δεν αντιμετωπίζονται ως αναλώσιμοι, απελάσιμοι και προσωρινοί, στο βαθμό που δεν τους καρφώνεις στις Αρχές ως λαθραίους μετά από τρεις μήνες δουλειάς για να μην πληρώσεις τα μεροκάματά τους και στο βαθμό που θα τελειώσουμε με τις εθνικιστικές κορώνες και κραυγές, πιστεύω ότι ιδίως οι Αλβανοί μετανάστες θα ενταχθούν ομαλά στη ζωή της ελληνικής επαρχίας, αναζωογονώντας της».

Εκτός από τους μετανάστες, η κοινωνική ζωή στην επαρχία αλλάζει και από την έξοδο τα τελευταία χρόνια πολλών αστών από τις πόλεις. Πόσο επηρεάζουν τη ζωή στην επαρχία; «Υπάρχει ένας κόσμος που επιστρέφει στα χωριά – είτε ως συνταξιούχος, είτε για να απολαύσει το ειδυλλιακό τοπίο του χωριού με μια δεύτερη κατοικία, είτε αναζητώντας έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής. Το ελληνικό χωριό πλέον δεν είναι αγροτικό. Το 1961 ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός στις κοινότητες, στα χωριά, που ζούσε από τη γεωργία ήταν το 85%. Το 2001 το ποσοστό αυτό κατέβηκε στο 37,7%, δηλαδή οι αγρότες έγιναν μειονότητα στο χωριό τους. Επί πλέον, σήμερα στο χωριό συναντάς μια σειρά άλλων επαγγελματιών από τις πόλεις, των οποίων τα συμφέροντα, τα ενδιαφέροντα, οι αξίες και η στάση ζωής

δεν συμπίπτουν πάντα με αυτά των αγροτών. Το χωριό σήμερα είναι κατακερματισμένο ανάμεσα σε διαφορετικές υπο-κοινότητες, μεταξύ των οποίων δημιουργούνται διαφορετικά συμφέροντα, που συνεπάγονται συχνά τριβές και εντάσεις. Είναι κάτι καινούργιο, τις συνέπειες του οποίου αξίζει να μελετήσουμε».

Θα δοκιμάζατε μια πρόβλεψη για το μέλλον του αγροτικού χώρου; «Είναι δύσκολο να το φανταστώ. Αν συνεχίσουμε να κάνουμε ό,τι κάνουμε μέχρι σήμερα, θεωρώ ότι θα είναι πάρα πολύ προβληματικό, κυρίως σε ό,τι αφορά την αγροτική παραγωγή. Πιθανόν να εξαρτηθούμε πλήρως από τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων. Η παραγωγή βασικών ελληνικών προϊόντων (ρήδη του καπνού, σε λίγον καιρό και του βαμβάκιού) θα σταματήσουν. Όλο και πιο λίγοι κατέχουν όλο και πιο πολλή γη, που σημαίνει ότι όλο και περισσότεροι που θα παραμένουν στο χωριό δεν θα έχουν σχέση με την παραγωγή. Και αυτή ακόμα η πολυ-

απασχόληση των αγροτών με την εκμετάλλευση του φυσικού κάλλους της ελληνικής υπαίθρου έχει κοντά πόδια, αφού εξαρτάται από το αστικό εισόδημα, που δεν μπορείς να προβλέψεις την εξέλιξή του. Οι νέοι είναι ολοένα και λιγότερο πρόθυμοι να ακολουθήσουν το αγροτικό επάγγελμα».

Υπάρχουν, ωστόσο, νέοι καλλιεργητές που πειραματίζονται με επιτυχία σε μη παραδοσιακές καλλιέργειες. «Πραγματικά, διαπιστώνουμε σήμερα ορισμένες πρωτοβουλίες νέων – μορφωμένων, με γνώσεις πληροφορικής και καινοτόμες ιδέες – καλλιεργητών να δημιουργούν νηοίδες μιας σύγχρονης αγροτικής παραγωγής, που όμως δεν αρκούν από μόνες τους να φέρουν την άνοιξη στη μεγάλη μάζα του αγροτικού πληθυσμού. Την ίδια στιγμή, η Ε.Ε. επιχειρεί να μετατρέψει την πολιτική των επιδοτήσεων σε πολιτική επιδομάτων, καθιστώντας έναν μεγάλο αριθμό αγροτών σε αποδέκτες επιδομάτων πρόνοιας, οι οποίοι ως το 2013 θα έχουν εισόδημα τον μέσο όρο της τριετίας 2001-03, χωρίς ουσιαστικά να χρειάζεται να παράγουν τίποτα. Πολιτική που πιστεύω ότι θα συνεχιστεί και μετά το 2013. Αυτό σημαίνει την αποσύνδεση των επιδοτήσεων από την παραγωγή, πράγμα με το οποίο διαφωνώ πλήρως, γιατί θα αποσθλώσει την παραγωγική μας βάση.

«Ο κοινωνιολόγος Ανρί Μαντρά μιλάγε από τη δεκαετία του '50 για το τέλος των αγροτών και πολύ φοβάμαι ότι βρισκόμαστε ήδη σ' αυτόν το δρόμο. Πιστεύω ότι θα αποδειχτεί λάθος η απροθυμία των ελληνικών κυβερνήσεων να εξασφαλίσουν τη διατροφική αυτάρκεια του πληθυσμού της χώρας σε στοιχειώδη τουλάχιστον αγροτικά προϊόντα προς χάρην των συγκριτικά χαμηλών τιμών της διεθνούς αγοράς. Θα κινδυνεύσουμε να μπορούμε στην περίπτωση μιας απρόβλεπτης ομηρίας. Η ελληνική κοινωνία θα πρέπει να αποφασίσει – και, κυρίως, οι πολιτικές ηγεσίες: αν θα συνεχίσουν να συκοφαντούν και να απομυζούν τον αγροτικό κόσμο – αν θα συνεχίσουν να συζητούν για τη συρρίκνωσή του, όπως στις βιομηχανικά αναπτυσσόμενες κοινωνίες της Β. Ευρώπης – των οποίων οι οικονομίες, όμως, είχαν τη δυνατότητα, αντίθετα από τη δική μας, να προσφέρουν θέσεις εργασίας σε όσους έφυγαν από τα χωράφια – ή, ακόμα χειρότερα, αν θα συνεχίσουν να παίζουν με θεωρίες "δημογραφικής καταστροφής", διαφερόντας για τα ανθρώπινα θύματά της».

Διαβάστε

A. Μωυσιδίη - Σ. Σακελλαρόπουλου (επιμ.), «Η Ελλάδα στον 19ο και 20ό αιώνα», εκδ. Τόπος (2010)
Μια μελέτη της ελληνικής κοινωνίας, με την οποία επιχειρείται, μέσα από τα κείμενα 18 ειδικών επιστημόνων, η ανάλυση της ευρύτερης δυνατής εικόνας της και της πορείας της από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα.

Δείτε

«Το προξενίο της Άννας, του Παντελή Βούλγαρη (1972)
Μια διεισδυτική ματιά στον καταπιεστικό μικροαστικό περίγυρο της ελληνικής κοινωνίας του '60 και του '70, με πρωταγωνίστρια την Άννα, ένα κορίτσι από την επαρχία, που δουλεύει ως υπηρέτρια σε μία οικογένεια της Αθήνας.